TA’LIM JARAYONIDA INKLUZIV MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA SOTSIOMETRIK TAHLIL VA MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVINING INTEGRATSIYASI

Umaraliyeva Muxayo Abdugaparovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti “Ilmiy va ilmiy pedagog kadrlar tayyorlash” ilmiy-tadqiqot bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. Maqolada ta'lim jarayonida inkluziv muhitni shakllantirishda sotsiometrik tahlil va madaniyatshunoslik yondashuvini uyg‘unlashtirish masalalari yoritilgan. Inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta'lim, sotsiometrik tahlil, madaniyatshunoslik, pedagogika, ta'lim muhiti, integratsiya.

Аннотация. В статье рассматривается интеграция социометрического анализа и культурологического подхода при формировании инклюзивной образовательной среды. Освещены эффективные педагогические механизмы развития инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социометрический анализ, культурологический подход, образовательная среда, интеграция.

Abstract. The article discusses the integration of sociometric analysis and a culturological approach in creating an inclusive educational environment. Effective pedagogical mechanisms for inclusive education are analyzed.

Keywords: inclusive education, sociometric analysis, culturological approach, educational environment, integration.

Zamonaviy ta’lim tizimida inkluziv muhitni shakllantirish muammosi global pedagogik hamjamiyat e’tibor markazida bo‘lib, u nafaqat ta’lim samaradorligini oshirish, balki ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillarini qaror toptirish bilan ham uzviy bog‘liqdir. Inkluziv ta’lim konsepsiyasi barcha o‘quvchilarning – ularning jismoniy, psixologik, intellektual, ijtimoiy yoki madaniy xususiyatlaridan qat’i nazar – sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan yaxlit pedagogik tizimni anglatadi. Shu nuqtai nazardan, inkluziv muhitni shakllantirish jarayoni o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, ijtimoiy integratsiya va psixologik moslashuv mexanizmlarini chuqur o‘rganishni talab eta-

di.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar tizimi ularning jamoaga moslashuvi, o‘zaro hamkorlikka kirishishi va shaxs sifatida rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, inkluziv sinf sharoitida turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bo‘lgan o‘quvchilar o‘rtasida ijobiy ijtimoiy muhitni yaratish pedagogik jarayonning ustuvor vazifalaridan biridir. Bunday muhitni shakllantirishda sotsiometrik tahlil metodining ahamiyati beqiyosdir. Sotsiometriya yordamida sinf jamoasidagi norasmiy tuzilma, liderlik darajalari, o‘zaro tanlash va rad etish holatlari aniqlanadi. Bu esa o‘qituvchiga har bir o‘quvchining jamoadagi o‘rnini baholash, ijtimoiy izolyatsiya xavfi mavjud bo‘lgan o‘quvchilarni aniqlash Inkluziv ta’lim muhiti – bu barcha o‘quvchilar uchun qulay, qo‘llab-quvvatlovchi, teng imkoniyatlarni ta’minlovchi va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan pedagogik tizim bo‘lib, u har bir shaxsning ta’lim jarayonida faol ishtirokini ta’minlashga qaratilgan. Bunday muhitda o‘quvchilar nafaqat bilim oluvchi subyekt, balki jamoaviy faoliyatning to‘laqonli ishtirokchisi sifatida shakllanadi.

Inkluziv ta’lim muhitini samarali tashkil etishda quyidagi asosiy pedagogik-psixologik jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi:

– o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, hamjihatlik va bag‘rikenglik madaniyatini rivojlantirish;

– ta’lim jarayonida ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillariga qat’iy rioya qilish;

– har bir o‘quvchiga individual yondashuvni ta’minlash, uning imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishga ko‘maklashish;

– ijobiy psixologik va emotsional iqlimni shakllantirish, stress va ijtimoiy bosim darajasini kamaytirish.

Mazkur omillar inkluziv ta’limning barqaror rivojlanishi va samaradorligini ta’minlaydigan asosiy pedagogik shartlar hisoblanadi.

Sotsiometrik tahlil esa o‘quvchilar jamoasidagi ijtimoiy munosabatlarni aniqlash, o‘lchash va tizimli baholash imkonini beruvchi ilmiy metod sifatida ta’lim jarayonida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu metod yordamida o‘qituvchi jamoaning ichki ijtimoiy tuzilmasini chuqur o‘rganishi mumkin.

Sotsiometrik tahlil jarayonida jamoa ichidagi rasmiy va norasmiy liderlar, shuningdek, ijtimoiy jihatdan cheklangan yoki izolyatsiyalashgan o‘quvchilarni aniqlash, o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro simpatiya va antipatiya darajasini o‘rganish hamda ularning sabablarini tahlil qilish, sinf ichidagi kichik guruhlar, mikro- jamoalar va norasmiy ijtimoiy tuzilmalarni aniqlash kabi muhim jihatlar aniqlanadi:

Mazkur tahlil natijalari asosida pedagog o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy-psixologik muammolarni erta bosqichda aniqlab, ularni bartaraf etishga yo‘naltirilgan individual va guruhiy pedagogik chora-tadbirlarni ishlab chiqadi. Bu esa ta’lim muassasasida sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirish, inkluzivlikni ta’minlash hamda har bir o‘quvchining ijtimoiy moslashuvini yaxshilashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi zamonaviy ta’lim jarayonini madaniy qadriyatlar tizimi asosida tashkil etishga yo‘naltirilgan muhim metodologik asoslardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv ta’lim subyektlarining shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini madaniy kontekstda ta’minlashga xizmat qiladi hamda o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, ularning ijtimoiy moslashuvini kuchaytirish imkonini beradi. Madaniyatshunoslik yondashuvi quyidagi asosiy tamoyillarni o‘z ichiga oladi:

• milliy madaniy meros va umuminsoniy qadriyatlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish, ya’ni o‘quvchilarda o‘z milliy identifikatsiyasini saqlagan holda global madaniyatga integratsiyalashuv kompetensiyalarini shakllantirish;

• madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, bunda turli ijtimoiy va madaniy guruh vakillari o‘rtasida samarali kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yish, o‘zaro tushunish va hamkorlik muhitini yaratish;

• o‘quvchilarda tolerantlik, empatiya va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirish, bu esa ularning ijtimoiy munosabatlarda barqaror va sog‘lom pozitsiya egallashiga xizmat qiladi.

Mazkur yondashuv doirasida o‘quvchilar o‘rtasidagi individual farqlar faqatgina tabiiy holat sifatida emas, balki ta’lim jarayonini boyituvchi muhim resurs sifatida qabul qilinadi. Natijada, inkluziv ta’lim muhiti yanada mustahkamlanadi, har bir o‘quvchining imkoniyati va ehtiyojiga mos pedagogik sharoitlar yaratiladi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi va inkluziv ta’lim tamoyillarining integratsiyasi ta’lim jarayonida bir qator muhim metodik va amaliy imkoniyatlarni yuzaga keltiradi:

• o‘quvchilar o‘rtasidagi real ijtimoiy munosabatlar tizimini aniqlash, tahlil qilish va uni madaniy jihatdan boyitish orqali jamoaviy muhit sifatini oshirish;

• ta’lim jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy va kommunikativ muammolarni faqat tashkiliy emas, balki qadriyatlar tizimi asosida hal etish;

• pedagogik faoliyatni individual, differensial va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish, bunda har bir o‘quvchining

madaniy, psixologik va ijtimoiy xususiyatlari inobatga olinadi.

Ushbu integratsiya natijasida ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijtimoiy-psixologik rivojlanishi uchun qulay shart- sharoitlar yaratiladi hamda o‘zaro ishonch va ochiq kommunikatsiya madaniyati, jamoaviy hamkorlik va birgalikda faoliyat yuritish ko‘nikmalari, ijtimoiy faollik va tashabbuskorlik, madaniy bag‘rikenglik va turli fikrlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish kabi ijobiy sifatlar shakllanadi va mustahkamlanadi:

Madaniyatshunoslik yondashuvi va inkluziv ta’lim tamoyillarining o‘zaro uyg‘unlashuvi zamonaviy ta’lim tizimida nafaqat bilimlarni uzatish jarayonini takomillashtiradi, balki shaxsning ijtimoiylashuvi, madaniy identifikatsiyasi hamda kommunikativ kompetensiyalarining kompleks rivojlanishini ta’minlovchi muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur integrativ yondashuv ta’lim jarayonini barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlar asosida tashkil etish, ularning individual ehtiyojlari va madaniy xususiyatlarini inobatga olishga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida quyidagi pedagogik mexanizmlardan foydalanish samarali natijalar beradi:

Sotsiometrik diagnostika asosida guruhni qayta tashkil etish – o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, tanlovlar va o‘zaro aloqadorlik darajasini aniqlash orqali inklyuziv muhitni optimallashtirish imkonini beradi. Bu jarayon guruh ichidagi ijtimoiy moslashuvni yaxshilab, chetlanish (izolyatsiya) holatlarini kamaytiradi hamda o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini kuchaytiradi.

Madaniy-ma’rifiy tadbirlarni (milliy bayramlar, urf-odatlar va an’analar asosida) tashkil etish – o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, madaniy bag‘rikenglik hamda ijtimoiy birlik tuyg‘usini shakllantiradi. Bunday tadbirlar inkluziv ta’lim muhitida turli madaniy qatlam vakillari o‘rtasida ijobiy ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Guruhli va kooperativ o‘qitish metodlarini qo‘llash – o‘quvchilarning birgalikda muammolarni hal qilish, fikr almashish va jamoaviy natijaga erishish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu metodlar inkluziv ta’lim sharoitida har bir o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlab, tenglik va hamkorlik tamoyillarini mustahkamlaydi.

Konfliktologik vaziyatlarni madaniy yondashuv asosida hal etish – ta’lim jarayonida yuzaga keladigan nizoli holatlarni madaniyatshunoslik tamoyillari asosida tahlil qilish va bartaraf etish o‘quvchilarda tolerantlik, empatiya va kommunikativ madaniyatni rivojlantiradi. Bu esa inklyuziv muhit barqarorligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

O‘quvchilarda refleksiya va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish – shaxsning o‘z faoliyatini tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarini anglash hamda mustaqil rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishiga imkon yaratadi. Bu jarayon o‘quvchilarning metakognitiv qobiliyatlarini kuchaytirib, ularni ta’lim jarayonining faol subyektiga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim jarayonida inkluziv muhitni shakllantirish zamonaviy pedagogikaning eng muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunday muhitni samarali tashkil etishda sotsiometrik tahlil va madaniyatshunoslik yondashuvining integratsiyasi muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Sotsiometrik tahlil o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar tizimini, ularning o‘zaro tanlash, guruh ichidagi mavqei, liderlik va moslashuv darajalarini aniqlash imkonini bersa, madaniyatshunoslik yondashuvi esa ta’lim jarayonini milliy va umuminsoniy qadriyatlar, madaniy me’yorlar hamda tolerantlik tamoyillari asosida tashkil etishga xizmat qiladi. Mazkur ikki yondashuvning uyg‘unlashuvi natijasida o‘quvchilarning shaxslararo munosabatlari chuqur tahlil qilinadi hamda ularni ijobiy yo‘naltirish uchun ilmiy asoslangan pedagogik strategiyalar ishlab chiqiladi. Bu jarayon o‘qituvchiga sinf jamoasidagi ijtimoiy- psixologik holatni aniq tasavvur etish, ijtimoiy jihatdan chetlanish xavfi mavjud o‘quvchilarni aniqlash hamda ularni jamoaga samarali integratsiya qilish imkonini beradi.

Natijada ta’lim jarayonida sog‘lom psixologik iqlim shakllanadi, o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, hamkorlik va empatiya kabi ijtimoiy-axloqiy sifatlar rivojlanadi. Shu bilan birga, ularning ijtimoiy va madaniy kompetensiyalari takomillashadi, shaxsiy va jamoaviy rivojlanish uchun qulay pedagogik sharoit yaratiladi. Eng muhimi, bunday integrativ yondashuv inkluziv ta’lim samaradorligini oshirib, har bir o‘quvchining ta’lim jarayonida teng ishtirok etishini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G‘afforov A. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan, 2010. – 300 b.

2. Yuldashev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2011. – 250 b.

3. Turg‘unov S. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar. – Toshkent: Noshir, 2021. – 240 b.

4. Mukhina V.S. Psixologiya razvitiya lichnosti. – M.: Akademiya, 2006. – 400 b.